

Az orosz nagyhatalmiság  
a 18. század elején

Jelige: BEN605

Kézirat lezárása: 2014. november 20.

# Tartalomjegyzék

|                                                          |           |
|----------------------------------------------------------|-----------|
| <b>TARTALOMJEGYZÉK .....</b>                             | <b>2</b>  |
| <b>BEVEZETÉS .....</b>                                   | <b>3</b>  |
| <b>A NAGY ÉSZAKI HÁBORÚ (1700–1721) .....</b>            | <b>5</b>  |
| AZ ÉSZAKI SZÖVETSÉG.....                                 | 5         |
| A HÁBORÚ KIROBBANÁSA ÉS KEZDETI SZAKASZA .....           | 6         |
| A NEMESI KÖZTÁRSASÁG BELVISZÁLYAI.....                   | 9         |
| KIRÁLYVÁLASZTÁS - „KETTŐS KIRÁLYSÁG - DWUKRÓLEWIE” ..... | 10        |
| II. ÁGOST LEMONDÁSA A TRÓNRA.....                        | 12        |
| AZ OROSZ CÁR LENGYEL KIRÁLYT KERES .....                 | 15        |
| AZ ÚJABB SVÉD HADJÁRAT .....                             | 16        |
| AZ OROSZ CÁRTÓL A SVÉD KIRÁLYIG - MAZEPA „ÁRULÁSA” ..... | 18        |
| AZ OROSZ FORDULAT.....                                   | 20        |
| POLTAVA UTÁN .....                                       | 21        |
| A GANGUTI TENGERI ÜTKÖZET .....                          | 23        |
| A HÁBORÚ VÉGE.....                                       | 24        |
| <b>AZ OROSZ BIRODALOM SZÜLETÉSE .....</b>                | <b>26</b> |
| A NAGY ÉSZAKI HÁBORÚ ÉRTÉKELÉSE .....                    | 26        |
| AZ OROSZ SZENÁTUS HATÁROZATA.....                        | 26        |
| NEMZETKÖZI ELISMERTETÉS.....                             | 27        |
| <b>BEFEJEZÉS.....</b>                                    | <b>29</b> |
| <b>IRODALOMJEGYZÉK.....</b>                              | <b>30</b> |
| FELHASZNÁLT FORRÁSOK.....                                | 30        |
| FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM.....                            | 30        |

# Bevezetés

Témaválasztásunk legfőbb oka, hogy az eddigi tanulmányaink során gyakran használt egyetemi tankönyv, a Poór János szerkesztésében és az Osiris Kiadó gondozásában 2009-ben megjelent Kora újkor története – bár külön tárgykört szán a vizsgált időszak háborúinak („Háborúk, polgárháborúk, forradalmak”) – nem tesz említést a nagy északi háborúról (1700–1721). Véleményünk szerint ugyanakkor Oroszország nagyhatalmi státuszát éppen ennek a háborúnak köszönheti a 18. század elejétől kezdődően egészen napjainkig. Noha a könyv a kora újkor egyetemes történetét tárgyalja, más fejezetet sem szán Oroszországnak, holott az egyetemeken előszeretettel használt tankönyv ezeknek is külön tárgykört szentel („Birodalmak, államok, tartományok”). Annak ellenére a mulasztás, hogy éppen ezen időszaktól beszélhetünk tényleges *Orosz Birodalom*ról, hiszen 1721-től az orosz cár felvette az *imperator* címet, amelyet rövid időn belül a nemzetközi diplomácia jelentős szereplői is elismertek. Természetesen felmerülhet a kérdés, hogy a birodalom elnevezés használatára elegendő-e egy adott ország uralkodójának a „császári” cím felvétele? Úgy gondoljuk, hogy nem, viszont Oroszország esetében közel sem csak erről van szó.

Oroszország Európába való megjelenésének két típusát kell, hogy megkülönböztessük: *betörés* és *belépés*. Úgy gondoljuk, hogy ezen szavak használata segít az olvasóval kellőképpen érzékeltetni a különbségeket. Előbbi esetén a dolgozatunk által is tárgyalt nagy északi háborúra kell gondolnunk (amely egyébként az északi háborúk sorában csak a 18. században volt az első), míg a belépés I. Péter orosz cár európai tevékenységére vonatkozik a kultúra és a gazdaság terén. Ez utóbbit dolgozatunk célja és terjedelme miatt most nem részletezzük.

De mindenképpen felmerülhet a kérdés, hogy a kettő együttes „sikerével” már tekinthető-e teljes értékű európai nagyhatalomnak, vagy elegendő akár csak az egyik, esetleg a kettő együtt is kevés?

Jelen dolgozatunkkal az első lépést kívánjuk megtenni a kérdés eldöntéséhez, amelynek a végén azon hipotézisünk áll, hogy Oroszország ebben az időszakban lépte át azt a küszöböt, amely elválasztja a regionális hatalmat a nagyhatalomtól, a perifériát a centrumtól. Nem később, de nem is korábban. A szentpétervári történész, Ruszlan Szkrinnyikov által írt, Magyarországon 1997-ben megjelent munka, *Az orosz birodalom születése* címet viseli annak ellenére, hogy a tudományos munka az orosz történelmet csak a 17. század elejéig, a „zavaros

időszak”-ig tárgyalja. Munkánkkal szeretnénk rávilágítani arra, hogy a tényleges birodalom létrejötte legkorábban a 18. század elejére tehető, tehát a születésről nem beszélhetünk az azt megelőző évszázadban. A birodalomra váláshoz vezető út természetesen már a kezdetektől vizsgálható, ez kétségtelen, de a *születés* szó használata, tehát a „világba való létrejövetel” (saját szóhasználat) a 18. századi események ismertetése nélkül értelmezhetetlen.

Kelet-Európában *nagy északi háború* (1700–1721) következményeképpen nem csak a határok rendeződtek át, hanem az erőviszonyok is. A háború hossza miatt azt semmiképpen sem állíthatjuk, hogy egyik pillanatról a másikra változott meg a hatalmi egyensúly a térségben, így szükségesnek véljük a háború eseményeinek az áttekintését. Különösen azért is, mivel a váratlan fordulatok sokasága miatt a háború kimenetele hosszú időn át kétséges volt. A harcol felek közötti erőegyensúly inkább csak ingadozott hosszú ideig, mintsem átbillent volna egyik oldalról a másikra. Oroszország tényleges nagyhatalommá válása véleményünk szerint ennek a háborúnak köszönhető. A hadiesemények végeredményben kedvező alakulása azonban nem volt biztos a háború egésze alatt, sőt, az elején éppen az ellenkező eredmény volt a várható.

# A nagy északi háború (1700–1721)

## Az északi szövetség

Ahogy általában a háborúk kirobbantásáért, úgy a nagy északi háború esetében sem tekinthetünk egyértelműen egy személyt felelősnek, de a svéd-ellenes szövetséget tető alá hozó II. (Erős) Ágost (August II. der Starke, Wettin-dinasztia,), szász választófejedelem (1694–1733), lengyel király és litván nagyfejedelem (1697–1706; 1709–1733) mindenképpen jelentős szerepet vállalt az események alakításában. A szövetség tagja a Szász Választófejedelemség, Oroszország és Dánia volt. A háborút kiváltó közös ok véleményünk szerint az volt, hogy az évtizedek óta erősödő svéd hatalom a térség erőegyensúlyát veszélyeztette. Ez mindhárom ország uralkodóinak érdekeit és külpolitikai törekvéseit sértette.

Bár Erős Ágost számára Szilézia megszerzése lehetett volna a legcélszerűbb – hiszen két országát (Szász Választófejedelemség és Rzeczpospolita) választotta el egymástól – a Habsburgok ellen aligha számíthatott megfelelő támogatottságra. Ezzel szemben a svédek által birtokolt Livónia és a Balti-térség ellen mint potenciális szövetségessel már számolhatott a Dán–Norvég Királysággal és Oroszországgal. Mind IV. Frigyes dán és norvég királynak (Frederik 4. 1699–1730), mind pedig I. Péter orosz cárnak (Пётр I. Великий, 1682–1725) voltak területi követelései a svédekkel szemben.<sup>1</sup> Casus bellinek II. Ágost koronázási esküje tekinthető, amelyben ígéretet kellett tennie arra, hogy visszaszerzi az évszázadok során elvesztett lengyel-litván területeket.<sup>2</sup>

Dolgozatunk célját tekintve a péteri külpolitika vizsgálata a hangsúlyosabb. Az orosz terjeszkedést két tényező határozta meg: történelmi hagyományok és geopolitikai célok. A korábbi évszázadokban az orosz hadicélok elsődleges célpontjai a Litván Nagyfejedelemség és a déli területeket uraló törökök és szövetségeseik voltak. A 18. század fordulóján lezárulóban volt az aktuális orosz-török háború, így egy új front lehetőségét láthatta meg az orosz cár, kedvező feltételekkel. Hiszen egy esetleges török megállapodás esetén minden

---

<sup>1</sup> Niederhauser Emil - Szvák Gyula: Romanovok. Pannonica, Budapest, 2002. 56.

<sup>2</sup> Ez Kameniec Podolski-t, Podóliát, Sziléziát, Moldvát, de még Havasalföldet is („szarmata birodalom”) jelentette!

jelentős erejét északra összpontosíthatta: a nyugati határ felől biztosítva volt Péter, ugyanis Erős Ágosttal baráti viszonyt ápolt, míg a keleti határokon túl egységes államalakulat nem létezett, így veszélyt sem jelentett.<sup>3</sup>

Egy Svédország elleni háború a korszakban nem okozhatott meglepetést, hiszen az északi hatalom az összes szomszédjával rossz viszonyt ápolt.<sup>4</sup> A legközelebbi baráti állam Franciaország volt. Ezt a természetellenes szövetséget két tény segítette elő: területi elhelyezkedésükből fakadóan egymás érdekeit nem sértették külpolitikai céljaik, ugyanakkor a német államokban kölcsönösen látták ellenségüket.<sup>5</sup>

A tervezendő svédellenes szövetség egyik jelentős állomása az 1698. július 31-én lezajló *ravai* (ma: Рава-Русская) királytalálkozó volt.<sup>6</sup> A lengyel király I. Pétert fogadta, amelynek az eredménye egy kölcsönös segítségnyújtásról való szóbeli megegyezés volt: „Ezután erős szavakkal kötelezték egymást a barátságról, majd írásos kötelezettségvállalás nélkül elutaztak.”<sup>7</sup>

Azonban már az írásos megállapodásra sem kellett sokáig várni, ugyanis egy évvel később rögzítették a szövetséget Svédország ellen. Mindenképpen kiemelendő, hogy ezt I. Péter nem a lengyel királlyal kötötte, hanem I. Frigyes Ágost szász választófejedelemmel: „1699. november 19-én megkötött az írásos szövetséges szerződés II. Ágosttal, mint szász választófejedelemmel.”<sup>8</sup>

## A háború kirobbanása és kezdeti szakasza

Az első lépést Erős Ágost tette meg, aki hadüzenet nélkül megtámadta Svédország livóniai területeit. A későbbi uralkodására nézve ez a cselekedete még szerencsétlenséget

---

<sup>3</sup> Font Márta - Krausz Tamás - Niederhauser Emil - Szvák Gyula: Oroszország története. Budapest, Egyetemi Tankönyvkiadó, 1997. 229.

<sup>4</sup> Svédország abban az időben az észak-keleti térségben betöltött vezető szerepével, kihívta maga ellen az összes szomszédját. Dánia, Lengyelország és Oroszország voltak ellenségesek a katonáskodó királyok - Adolf Gusztáv és X. Károly Gusztáv - alatt. Соловьёв, Сергей Михайлович: Том XIV. Глава 4. Продолжение царствования Петра I Алексеевича. In.: История России с древнейших времён. ([http://militera.lib.ru/common/solovyev1/14\\_04.html](http://militera.lib.ru/common/solovyev1/14_04.html)) (letöltve: 2013-12-07)

<sup>5</sup> A természetellenes szövetség megnevezés abból fakad, hogy míg Svédország protestáns, addig Franciaország az egyik legjelentősebb katolikus királyság volt. Itt megjegyeznénk azonban, hogy ez közel sem volt rendkívüli, ugyanis a megelőző, de ezután következő évszázadokban is Franciaország rendszeresen kötött ilyen természetellenes szövetségeket (korábban az iszlám Oszmán Birodalommal, majd később az ortodox Oroszországgal), illetve a nagy északi háborúban a másik tábor az ortodox oroszok katolikus lengyelek és protestáns dánok alkották.

<sup>6</sup> A galíciai városban „júl. 31-én személyes találkozóra került sor Ravában, Péter és Ágost között”. Санин, Геннадий Александрович: История внешней политики России. XVIII век. Москва, 1998. 29.

<sup>7</sup> „И так друг другу обязались крепкими словами о дружбе, без письменного обязательства и разъехались.” Соловьёв: Том XIV. Глава 4. [http://militera.lib.ru/common/solovyev1/14\\_04.html](http://militera.lib.ru/common/solovyev1/14_04.html) (letöltve: 2013.12.07.)

<sup>8</sup> „11 ноября 1699 г. был заключен письменный союзный договор с Августом II. как саксонским курфюрстом.” Санин: История внешней политики России. 30.

hozott, mivel a hadüzenetet nem tárgyalta meg a *szejmmel*.<sup>9</sup> Mint azt majd láthatjuk, a szejm nézete szerint így jogilag tulajdonképpen nem is a Rzeczpospolita támadta meg Svédországot, hanem csak II. Ágost, szász választófejedelemi minőségében.<sup>10</sup>

Ezzel egy időben I. Péter sem késlekedett. Miután időlegesen lezárta háborúját a törökökkel, nyomban neki is fogott az északi hadviselésnek: a megkötött béke hírének megérkezését követő napon már hadat is üzent Svédországnak, majd három nap múlva 1700. augusztus 12-én megindult seregeivel a Balti-térség egyik svéd erőssége - *Narva* - ellen.<sup>11</sup>

IV. Frigyes dán és norvég király maga is kereste a szövetséget, ezért Moszkvába, I. Péterhez követeket küldött. A sikeres tárgyalásokat követően II. Ágost után ő is hadi cselekményekbe kezdett a svéd szövetséges Holstein-Gottorp hercege ellen. A fiatal svéd uralkodó azonban nem tétlenkedett. Angol és holland fedezettel Koppenhága mellett XII. Károly (1697-1718) partra szállt, s ettől megrettenve, a IV. Frigyes nyomban béketárgyalásokat kezdeményezett. Ennek eredményeképpen a dánok kiléptek a svédellenes szövetségből, és ígéretet tettek, hogy többé nem csatlakoznak ahhoz. A háború ténylegesen még el sem kezdődött, és a 18 éves svéd uralkodó egy hirtelen és váratlan lépéssel Dániát már ki is ütötte a szövetségből.<sup>12</sup>

Az fiatal svéd uralkodót kezdetben valószínűleg alábecsülték, ennek azonban meg is lett az eredménye: I. Péter Narvánál megalázó vereséget szenvedett el a Károly vezette svédektől. A narvai vereség joggal nevezhető csúfosnak, hiszen XII. Károly mintegy nyolcezer fős seregével a több mint négyszeres túlerőben lévő oroszokat előbb hirtelen feltűnésével lepte meg, majd le is győzte. Az orosz sereg felkészületlen volt, ennek egyik legfényesebb bizonyítéka, hogy bár kikötőváros ostromára készültek, tengeri erővel mégsem rendelkeztek. A vereség óriási volt: az orosz haderő harmada, tíz tábornok és a teljes tüzérség veszett oda.<sup>13</sup>

A svéd király azonban nem üldözte a menekülő cári sereget, hanem figyelmét innentől inkább a Rzeczpospolitára szegezte. Ennek oka talán az lehetett, hogy tévesen ítélte meg az

---

<sup>9</sup> Az országgyűlés megnevezése a Rzeczpospolitában.

<sup>10</sup> Gebei Sándor: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. Szeged, Belvedere Meridionale. 2007. 243.

<sup>11</sup> Font Márta - Krausz Tamás - Niederhauser Emil - Szvák Gyula: Oroszország története. Budapest, Egyetemi Tankönyvkiadó, 1997. 229.

<sup>12</sup> Kan, A. Sz.: A skandináv országok története - Dánia, Norvégia, Svédország. Kossuth Könyvkiadó, 1976. 93-94.

<sup>13</sup> Az orosz flotta a Fekete-tengeren volt, a törökök elleni háborúkra készenlétben. Font - Krausz - Niederhauser - Szvák: Oroszország története. 1997. 230.

erőviszonyokat, és a sikeres csata után a lengyel királyt tartotta veszélyesebbnek. Ez megkönnyítette I. Péter helyzetét, hogy felkészüljön a bosszúra.<sup>14</sup>

Miután Oroszországot időlegesen megbénította a svéd hadigépezet, az Rzeczpospolita ellen vonult. A lengyel király dolgát azonban nem csak a szövetségesek hiánya, hanem a belső konfliktusok is nehezítették. A szász konzervatív evangélikusok már eleve ellenségesen viselkedtek a királlyal, mivel a lengyel trón megszerzése érdekében áttért a katolikus hitre. A koronázás időszakában a lengyel hadsereg még jóval nagyobb volt a szászokénál, ami két veszélyt hordozhatott magában a szász udvar számára: a király felhasználhatja a jelentősebb katonai erőt abszolutisztikus hatalma kiépítésére, és ezzel támogathatta volna a katolikus megújulást is. Ezzel szemben a lengyel nemesség sem lehetett teljesen elégedett, hiszen tartottak a király által alkalmazott szász hivatalnokoktól - az uralkodó igyekezett magát körülvenni korábbi bizalmi embereivel - hogy az ő segítségükkel építse ki abszolutista hatalmát a Nemesi Köztársaságban.

Ring Éva öt pontban sorolja fel a szász uralkodó terveit, lengyelországi hatalma megszilárdítására vonatkozóan. Olyan célokat említ meg, mint „a lengyel rendi intézmények szász mintára” való átalakítása, hogy „fokozatosan kell felszámolni a lengyel hadsereget, közös irányítás alá helyezve a szásszal,” úgy, hogy az állomásoztatásnak azonban az erre alkalmasabb Lengyelországban kell megtörténnie. Szász nemesek birtokhoz és hivatalhoz juttatása a Nemesi Köztársaságban, közös határok megteremtése, illetve „közelíteni kell egymáshoz a két ország gazdaságát.” Láthatjuk tehát, hogy valójában az erősebb központi hatalommal rendelkező szász mintát kívánta meghonosítani Lengyelországban.<sup>15</sup>

A svéd hadsereg 1701-ben könnyedén győzte le a gyenge lengyel-orosz ellenállást, így megismétlődni látszott a korábban sok szörnyűséget hozott *potop*.<sup>16</sup> Bár az oroszok éppen erőt gyűjtöttek, I. Péter némi katonai támogatást igyekezett nyújtani, aminek feltehetően a legfőbb

---

<sup>14</sup> Niederhauser Emil szerint a lengyel színtérre helyezett harcok fő oka az volt, hogy a jelöltjét, Leszczyński Szaniszlót trónra segítse. Ezzel szemben máshol azt írja, hogy az időrendi sorrend fordítva volt, és inkább a félrebecsült erőviszonyok vezették XII. Károlyt a lengyel területekre, tehát II. Ágostot erősebb ellenfélnek vélte, mint az éppen legyőzött I. Pétert. Mi úgy véljük, hogy közvetlenül Narva után még nem volt ellenjelöltje II. Ágost ellen a svéd királynak, ez tehát nem vezethette lengyel földre. Niederhauser Emil: Kelet-Európa története. História Alapítvány, 2001. 97.

<sup>15</sup> Ring Éva: „Lengyelországot az anarchia tartja fenn?” ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2001. 151-152.

<sup>16</sup> Svédország 1655 júliusában, 40.000 fővel rontott rá Lengyel-Litván Nemesi Köztársaságra. Krakkó és Varsó harc nélkül elesett, egyedül - a hadi szempontok alapján jelentéktelen - *Czestochowa* ostroma húzódott el hosszabb ideig. Ez az ostrom jelentős eseményként él máig, a lengyel köztudatban. A *potop* szó jelentése: *özönvíz*. A hirtelen, vízözönszerű támadás miatt nevezte el így az utókor az 1655-ös eseményeket. Fodor Imre: Svéd történelem magyar kapcsolatokkal a 18. századig. Nap Kiadó, 2001. 152.

célja az volt, hogy a svédeket lengyel földön tartsa.<sup>17</sup> XII. Károlynak a támogatás ellenére, rövid idő alatt sikerült elfoglalnia Varsót és Krakkót.

A két, talán legjelentősebb város elfoglalása után, a hódító király szerette volna bebiztosítani a fennhatóságát Lengyelországban. Számára erre a legjobb módszernek egy svéd-barát király trónra ültetése volt. Az elképzeléséhez talált is bőven támogatókat, legfőképpen a szász- és németellenes nemesek köréből. A gnieznoi érsek, és a korábban trónigénnyel fellépő Leszczyński Szaniszló kész volt támogatni a svéd királyt. Az új királyválasztásra az ürügy megvolt: II. Ágost a szejm tudta nélkül, tehát az alkotmányt megsértve támadta meg a svédek fennhatósága alatt lévő Livóniát és üzent ezzel hadat Svédországnak. Varsóban összeült egy konföderáció, melyre várták a királyt is, hogy elszámoljon tettével, de miután ő kitért a felelősségre vonás alól, 1704. február 24-én megfosztották trónjától. Ezzel egyúttal közelebb került a svéd-lengyel béke lehetősége is.

Ugyanezen év április 16-án a gnieznoi érsek deklarálta az interregnumot. Ellenlépésként már májusban megalakult egy másik, ún. *sandomierzi konföderáció*,<sup>18</sup> amely - orosz támogatással - II. Ágost mellett, azaz a svédek ellen foglalt állást. Míg Varsóban 70, addig Sandomierzben 100 „képviselő” jelent meg, és próbált dönteni az ország sorsáról. Ez hozzávetőlegesen a fele, a teljes szejmnek. A távolmaradás legfőbb oka Gebei Sándor szerint „a főnemesek és a hozzájuk kapcsolódó köznemesi klientúra” taktikázása. Emellett megemlíti még valószínű oknak a háborús körülményeket és a bizonytalan közállapotokat.<sup>19</sup> Lássunk néhány okot ezek közül kicsit részletesebben.

## A Nemesi Köztársaság belviszályai

A háborús körülmények és bizonytalan közállapotok közül az első, amit megemlítenénk, az Ivan Mazepa (Іван Степанович Мазепа)<sup>20</sup> a „bal parti Ukrajna” *hetmanjának* hódítása. I. Péter szólította fel a hetmant, hogy a trónfosztott II. Ágost segítségére siessen. Ezzel egyidejűleg a hetman úgy gondolta, hogy ebbe még belefér a Dnyeper folyó jobb partján lévő lengyel fennhatóság alatt álló ukrainai területek meghódítása is. Így Mazepa „képesnek bizonyult összehangolni az érdekeit és a kötelezettségeit, és sikerült továbbra is I. Péter „leghűségesebb szolgájának” feltüntetnie magát.”<sup>21</sup> A kozák hadak

<sup>17</sup> Niederhauser - Szvák: Romanovok. 56.

<sup>18</sup> Sandomierz városa a mai Kis-Lengyelország régióban található.

<sup>19</sup> Gebei: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. 2007. 233

<sup>20</sup> Az orosz fennhatóság alatt álló Balparti Ukrajnában élő kozákság hetmanja 1687-1709 között.

<sup>21</sup> Az 1681-es, török-orosz bahcsiszeráji béke értelmében az ukrán területeket kettéosztó határnak a Dnyeper folyó vonalát tekintették. A bal partján a cári védnökség alá tartozó, míg a jobb partján a török (korábban lengyel) fennhatóság alatti területek álltak. Ez a rendelkezés azonban nagyon rövid életű volt, ugyanis a Szent

benyomulása ugyan a trónfosztás után történt, így az nem befolyásolta a varsói konföderáción való részvételét a nemeseknek, de a sandomierzin már igen. Nem tartjuk kizártnak, hogy többen maradtak saját birtokukon - nem bízván a benyomuló kozákokban - mint hogy elmenjenek tanácskozni, vagy úgy beálljanak a svédek ellenei honmentő harcokba, hogy attól még a saját földet fenyegeti az egyébként szövetséges kozákok portyázása. A magyar történelemben is ismerünk rá példát, hogy az összefogást a személyes vagyon, a birtok elvesztésének félelme hiúsította meg. A távolmaradás okai közül a mi olvasatunkban jelenleg ez a második, amit említénénk.

Még élhetett a lengyel köztudatban a svéd potop által okozott szörnyűség, amitől joggal tarthattak a szejm képviselői is. Feltételezzük, hogy igyekeztek közel maradni saját központjukhoz, hogy egy esetleges svéd átvonulás idején tudjanak élni a rendelkezésükre álló eszközökkel (ellenállás, lefizetés és/vagy behódolás). További indok lehetett még, a vallási ellentétekből fakadó távolmaradás is.

A két lengyel király mögött nem csak egy másik ország uralkodója állt, hanem egyben egy másik keresztény felekezet protektora is. Ez különösen igaz az orosz cárra, hiszen az ortodox egyház Oroszországban az állam alá volt rendelve, de XII. Károly maga is egy protestáns (evangélikus) királyság uralkodója volt. Így tehát egyes nemesek (valószínűleg inkább egyházi méltóságok) távol maradhattak mindkét tábortól Róma-hűségük miatt. Ez talán a gnieznoi érsektől lett volna leginkább elvárható - mint a lengyel egyház fejétől - de ahogy az ő „árulása” sem volt örökéletű, úgy feltételezzük, hogy rajta kívül voltak még akik vallásos meggyőződésből maradtak távol a hirtelen politikai változásoktól.

Végül megjegyeznénk, hogy mivel óriási országról volt szó, és a varsói konföderáció, illetve a trónfosztás XII. Károly akaratára, gyors forgatókönyvvé valósult meg, nem tartjuk kizártnak, hogy a Nemesi Köztársaság egyes területein élők mire tudomást szereztek a konföderáció létrejöttéről, a trónfosztás már meg is történt.

## **Királyválasztás - „kettős királyság - dwukrólewie”<sup>22</sup>**

II. Ágost még csak néhány éve volt a trónon és ilyen rövid idő alatt aligha tudta megerősíteni elfogadottságát. De itt nem csak az ő személyével volt probléma. A korábbi évszázadok során, a mágások egymás elleni küzdelmeik alapvetően kérdőjelezték meg a

---

Liga együttes fellépésének köszönhetően, a jobb parti területeken ismét lengyel fennhatóság alakult ki, amit az 1686-ban megkötött lengyel-orosz „örök béke” erősített meg (tulajdonképpen az 1667-es andruszovói béke megerősítése, azzal a kitételrel, hogy Kijev és Zaporozsje kizárólag orosz érdekeltség lett). Font Márta - Varga Beáta: Ukrajna története. Szeged, 2006. 142-144.

<sup>22</sup> Gebei Sándor: 1709. június 27. (július 8.) - Poltava. In.: Hadtörténelmi Közlemények. 2009. 4. sz. 904.

királyi hatalmat, különösen a keleti, Litván Nagyfejedelemség területén. Ez az egyik oka annak, hogy az északi háború kirobbanásakor, egyes litván főnemesek a svédek oldalára álltak, a saját királyuk és az orosz cár szövetségével szemben.<sup>23</sup>

XII. Károly igyekezett minél előbb tető alá hozni a koronázást, viszont az általa kiszemelt Sobieski-fiakat<sup>24</sup> II. Ágost még időben lefogatta. Mivel diplomáciai cseréről szó sem lehetett így új királyjelöltet kellett keresnie a svéd uralkodónak. Miután Radziejowski<sup>25</sup> tanácsát kikérve, Leszczyńskire esett a választása a svéd királynak, sürgette a királyválasztó szejm összehívását. Ezt a primás-érsek meg is hirdette 1704. július 12-re. A lebonyolítást a svédek „vállalták”, Horn tábornok 1500-2000 svéd katonával biztosította a helyszínt. A választás levezetését végül nem Radziejowski végezte, hanem a poznani püspök, de titokban jelen volt XII. Károly is. A svéd fegyverek közbenjárására, 1705. július 12-én új királya lett a Rzeczpospolitának.<sup>26</sup>

I. Szaniszló (Stanisław Bogusław Leszczyński, 1704–1709; 1733–1736) mögött azonban nem állt nagy támogatói bázis. A választáson résztvevő nemesek nem voltak a legbefolyásosabbak és leghatalmasabbak. Tulajdonképpen egy szűk réteg volt csak jelen, akik egyébként elégedetlenek voltak II. Ágost királlyal, de komolyabb hűséget nem éreztek sem az új király, sem pedig a svéd fennhatóság iránt. A varsói orosz nagykövet a következőképpen írt az új királyról: „a Rzeczpospolitában nem számít előkelőnek (nyeznatnij), hitele semmi, még a hozzá legközelebb álló támogatói is, semmibe veszik,... Sokkal nehezebb lett volna nekünk, ha Alexander Sobieski királyfit választották volna meg, mert a lengyelek biztosan csatlakoztak volna hozzá.”<sup>27</sup> A koronázásra csak egy évvel később került sor, de az is több mint kétséges körülmények között valósult meg. A primás-érsek megtagadta a koronázást, a trónra emelésben helyettes kujáviai püspök, Stanisław Szembek<sup>28</sup> pedig megszökött az országból, a koronázási ékszerekkel együtt. XII. Károly ezért erre az alkalomra készíttetett egy új koronát, kijelölte a lvovi érseket (a várost ebben az évben foglalta el) koronázó érseknek, és Varsóban megkoronáztatta (holott a koronázó város Krakkó volt) I. Szaniszlót.<sup>29</sup>

<sup>23</sup> Így tett a Litván Nagyfejedelemség leghatalmasabb családja is, a Sapiehák. Davies, Norman: Lengyelország története. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 395.

<sup>24</sup> Sobieski János (Jan III Sobieski, 1674–1696), volt lengyel király fiai: Jakub Ludwik Sobieski, Aleksander Benedykt Stanisław Sobieski és Konstanty Władysław Sobieski.

<sup>25</sup> Michał Stefan Radziejowski, gnieznoi primás-érsek, a legfőbb lengyel egyházi méltóság, 1688–1705 között.

<sup>26</sup> Radziejowski lázadozott a lengyel szabadságjogok és alkotmány megsértése miatt, annak „lábbal való tiprását” kifogásolta. Sikertelenül próbált elérnie, hogy ne neki kelljen vezetnie a választást, de az eseményen részt kellett vennie. Gebei: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. 2007. 234.

<sup>27</sup> Gebei: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. 2007. 235.

<sup>28</sup> Stanisław II Szembek 1700-1705 között kujáviai püspök, majd Radziejowski halála után, 1706-1721 között gnieznoi primás-érsek.

<sup>29</sup> Gebei: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. 2007. 239-240.

Az új király a béke meghirdetésével igyekezett a táborába csalogatni a nemeseket, legfőképpen a sandomierzi konföderációból. Ezen kísérlete azonban kudarcot vallott, ugyanis ami I. Szaniszlónak béke, az a katolikus lengyel nemesség számára svéd protestáns elnyomás volt. Az utóbbit látszottak alátámasztani a koronázás körülményei is. Eleve a detronizáció, mint jogi aktus nem is létezett a lengyel alkotmányban, de még ha létezett is volna, akkor sem alkalmazhatta volna ilyen alacsony létszámú országgyűlés, mint az 1704-es varsói konföderáció. A választáson való nyílt svéd katonai jelenlét azonban már nem csak az Ágost-párti nemeseket háborította fel - részükről a szabad királyválasztásról szó sem lehetett.

Tovább rontotta az új király helyzetét, hogy maga a prímás-érsek is tiltakozott, és nem is ő vezette le a választást és a koronázást. Sőt, Radziejowski Gdansk-ba távozott a választást követően (a város ellenállt mindkét tábornak). Mégis a legsúlyosabb az a vízió volt, amelyben egy protestáns király ígát helyez egy katolikus ország nyakára. Ismét fellángolt a küldetéstudat, ami Lengyelország *antemurale*<sup>30</sup> szerepét hangsúlyozza, s ezzel a jelszóval már könnyebben álltak a legalább katolikus szász király, és a sandomierzi konföderáció mögé az addig habozó nemesek. Ehhez számítható még - a már általunk is többször említett - fél évszázaddal korábbi, lengyel-svéd háborúk borzalma, ami további erőket mozgósított a nemesség körében.<sup>31</sup>

Az ellenkirály választás megosztotta az országot, két nagyobb részre szakadt. I. Szaniszló rövid uralkodása alatt is folyamatosan vesztette el híveit, mivel a svéd mintájú abszolutisztikus rendszert kívánta átültetni a lengyel kormányzásba is (ahogy korábban II. Ágost a szász mintát).<sup>32</sup> II. Ágost elhagyni kényszerült az országot, de mégis - mondhatni - a háta mögött, elkezdett megerősödni az őt támogató koalíció. De lehetett valóban ez az erő az, ami összekovácsolja a lengyel nemességet, és segíti ismét felemelni országukat?

## II. Ágost lemondása a trónról

1706-ban a svéd király Szászország ellen vonult, hogy elejét vegye a későbbi lengyel trónviszálynak.<sup>33</sup> I. József (Joseph I., Habsburg-dinasztia, 1705–1711) német-római császár átengedte a svéd csapatokat Szilézián, ugyanis éppen a spanyol örökösödési háborúban,

---

<sup>30</sup> Az *antemurale* egy történetfilozófiai felfogás, ami a katolikus hit védelmének szerepét jelenti. Ahogy Magyarország a törökökkel szemben viselte ezt a címet, úgy a lengyelekre legalább olyan indokolt a használata, hiszen északról és nyugatról a lutheránus svédek és poroszok, keletről az ortodox oroszok, dél-keletről a muzulmán törökök, délről a kálvinista Erdély vették körül. Szokolay Katalin: Lengyelország története. Balassi Kiadó, Budapest, 1997. 56-57.

<sup>31</sup> Gebei: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. 2007. 237.

<sup>32</sup> Ring: „Lengyelországot az anarchia tartja fenn?” 2001. 152.

<sup>33</sup> A bevonultatott hadsereg mérete a következő volt: 7.300 lovas, 5.000 dragonyos, 7.000 gyalogos és egyéb seregek. Összesen 22.300 fő. Gebei: 1709. június 27. (július 8.) - Poltava. 904.

illetve a magyarországi Rákóczi szabadságharcban volt lekötve, nem kockáztatta meg az esetleges konfrontációt Svédországgal. II. Ágost immár szülőföldjén (igaz, ekkor ő még a lengyel fronton tartózkodott) vesztett háborút XII. Károllyal szemben, aminek a következménye az alt-ranstadti béke lett: II. Ágost lemondott a lengyel trónról, minden későbbi trónigényéről, tekintve I. Szaniszló halála utáni időket is. Ezen felül még arra is kötelezte magát, hogy a Rzeczpospolitában maradt alattvalóit felmenti hűségesküjük alól, és az új király alattvalóságába engedi, őket a szövetségeket felbontja, különösképpen az oroszokkal érvényben lévőket.

A békét kezdetben titokban kellett tartani, ugyanis II. Ágost biztonsága nem volt garantált, hiszen éppen egy 30 ezer fős orosz táborban tartózkodott. Hintapolitikát folytatva igyekezett a látszatot fenntartani sajátjai és az oroszok előtt, hogy a háborút Svédország és I. Szaniszló ellen folytatni kívánja, azonban a háttérben már egyezkedett XII. Károllyal. Még egy csatára is sor került, Mensikov (Александр Данилович Меншиков)<sup>34</sup> orosz csapata és egy 28 ezer fős lengyel-svéd sereg ellen. Az Ágost-párti oroszok nyertek, aminek látszólag ugyan örült a trónfosztott király, de mivel tudta ezt másképpen nem magyarázhatja ki, személyesen utazott az időközben svéd megszállás alá került Szászországba. Miután megérkezett, XII. Károly utasítására személyesen találkoznia kellett I. Szaniszlóval, és gratulálnia kellett neki, a trón megszerzéséhez. Ezután saját kezűleg írott levélben értesítette lengyelországi alattvalóit, hogy a továbbiakban az új királynak tartoznak hűséggel és engedelmességgel. A lemondást, illetve az új király legitimációját Európa gyorsan elfogadta. A nagyhatalmak mind, egytől egyig elfogadták a királyváltást. Éppen csak Lengyelország jelentős része, illetve az őket támogató Oroszország nem.<sup>35</sup>

Minden oroszok cáriját, I. Pétert mélyen érinthette az árulás. Mensikov tábornok helyzetét rontotta - miután nyilvánvalóvá vált - hogy mikor még az ő táborában volt II. Ágost, az ő tudta nélkül folytatott titkos tárgyalásokat az ellenséggel. Ezt Mensikov is nagyon jól tudta, éppen ezért igyekezve a felelősséget elhárítani, azt javasolta a cárnak, a lehető leghamarabb utazzon hozzá, és személyes jelenlétével eszközöljön ki egy új királyválasztást a sandomierzi konföderációtól. Az ügy fontosságát mutatja, hogy minden késlekedés és az időjárás rossz körülményei ellenére, I. Péter azonnal útnak indult, s hamarosan meg is érkezett

---

<sup>34</sup> Mensikov herceg I. Péter kiemelkedő hadvezére, orosz államférfiú és tábornagy.

<sup>35</sup> Gebei: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. 2007. 246-249.

az orosz főhadiszállásra, Zsolkvára.<sup>36</sup> A cár mellett további új vendégek is érkeztek: a sandomierzi konföderáció vezetői.<sup>37</sup>

A lengyel nemesség eleve érvénytelennek tartotta II. Ágost altranstadti megállapodását, ugyanis vélekedésük szerint mind a detronizáció, mind pedig az utána következő királyválasztás a lengyel alkotmánnyal ellentétes cselekmény volt. A trónról ugyan joga volt lemondani, amit meg is tett, de másnak azt nem ruházhatta át. A konföderáció a cárral együtt, új stratégiát dolgozott ki. Bár az érdekekben volt különbség, a legfőbb kérdésben azonosak voltak, ez pedig a svédellenesség volt. Néhány hetes egyeztetés és tárgyalás után megerősítették 1686-os örökérvényű békét a két ország között, azt az adott helyzethez mértékkel hozzáigazítva.

A konföderáció központjának számító Lvovban közben megindultak az egyeztetések, az ország jogi helyzetének felállításáról. Radziejowski 1705-ös halála óta a primás érsek Stanisław Szembek volt, aki magát *interrexnek* tekintette, ezzel kijelentve, hogy nem fogadja el I. Szaniszlót királynak, de II. Ágostot sem, hitszegése és árulása miatt. Mint azt korábban írtuk, lemondani volt joga a királynak, a koronát átadni azonban nem. Így valójában a lemondás következtében az országban az interregnum időszaka köszöntött be. Ismét. Ezt 1707. július 11-én az új gnieznoi primás-érsek ki is hirdette. A királyválasztás meghirdetése azonban váratott magára, mivel a konföderáció vezetői igyekeztek kipuhatolni a közelben, Zsolkván tartózkodó orosz cár akaratát, miközben a cár már pénzzel igyekezett rávenni a vezetőket, hogy mielőbb sor kerüljön a választásra.<sup>38</sup>

A lengyelek érezték a veszélyt: az orosz befolyás megerősödése nyomasztóan fenyegetett. Nem volt rá garancia, hogy bármilyen jelölt, akit alkalmasnak tartanak, az orosz cárnak is megfelelő lenne. Ahogy a nemzetközi politika már annyiszor cserbenhagyta a lengyel szabadságjogok védelmét, úgy ennek most is megvolt az esélye. A svéd király a közelmúltban saját kénye kedve szerint rendezte meg a varsói lengyel királyválasztást, amin talán egyetlen egy törvényes, szabályos elem sem volt, és ezzel Európa mit sem törődött. Kiszámíthatatlan volt, hogy az orosz érdek éppen mit kíván.

---

<sup>36</sup> Mensikov nov. 24-én írt a cárnak, mire ő dec. 28-án már meg is érkezett. Tekintve az akkori viszonyokat, ez rendkívül gyorsnak számított. Соловьёв: Том XV. Глава 4.

<sup>37</sup> Megjelent St. Denhoff, a konföderáció marsallja, a Korona több hetmanja, A. Sieniawski főhetman, St. Rzewuski nagyhetman, K. Szaniawski kujáviai püspök, J. Wiśniowiecki krakkói és vilnai vajda, L. Pociej litván kincstartó stb. Gebei: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. 2007. 249-252.

<sup>38</sup> Gebei: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. 2007. 255-256.

## Az orosz cár lengyel királyt keres

Az interregnum hivatalos bejelentése előtt már elkezdődtek a tárgyalások és egyezkedések a következő király személyét illetően. Ennek legfőbb mozgatója I. Péter volt, akinek a célja az volt, hogy mielőbb legyen betöltött a trón. Az ő „királykereső” tevékenységét Gebei Sándor már kiválóan megírta, mi jelen munkánkban az ő írása alapján csak röviden megemlítenénk az esélyeseket.<sup>39</sup>

A Sobieski fivérek számíthattak a legnagyobb támogatásra a lengyelek részéről, hiszen szemben II. Ágosttal Piast-király<sup>40</sup> fiai voltak, illetve apjuk emléke nagy népszerűségnek örvendett. Mivel egy Sobieski-fiú megválasztása a cár számára is megfelelő lett volna, nagy ígérekkel és erős támogatottságáról biztosítva igyekezett a cár rávenni őket, hogy induljanak a lengyel trónért. Ezek a nagy engedmények már eleve feltételezik számunkra, hogy nem állt szándékukban elfogadni az ajánlatot. A cár azonban nem bízott semmit sem a véletlenre, ezzel egy időben több más jelöltet is megkeresett a diplomáciai úton, a lengyel koronát illetően.

Így került a képbe Savoyai Jenő (Eugène-François de Savoie-Carignano), aki azonban a császárra hivatkozva kért gondolkodási időt, mondván az ő beleegyezése nélkül ilyen kérdésben nem dönthet, de valószínűleg eleve vonakodott az elgondolástól. Azonban nem kell Itáliáig mennünk ha jelöltet keresünk, hiszen II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem (1704–1711) nevét is olvashatjuk a megkeresettek névsorában.

A cár David Corbea követen keresztül tette meg ajánlatát Rákóczinak Szerencsen, feltehetően május 15–20. között. Az erdélyi fejedelem emlékirataiban arról ír, hogy távol állt tőle a korona elfogadása és hogy egyáltalán nem vágyakozott rá, mégis feltételezhető, hogy számolt lehetőséggel, mint a magyar szabadságharc támogatására felhasználható eszközzel. Az oroszok számára sem volt kétséges, hogy Rákóczi legfőbb célja a franciákkal ápoltságának erősítése, hiszen amíg a spanyol örökösödési háborúban lekötötték a németek erejét, addig volt esélye a magyarországi szabadságharcnak.<sup>41</sup> Az eseményekbe végül

---

<sup>39</sup> Gebei Sándor a doktori értekezésében két fejezeten keresztül tárgyalja I. Péter cár terveit a királyválasztással kapcsolatban, külön említve az „idegen” és „hazai” jelölteket. Gebei: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. 2007. 263-289.

<sup>40</sup> Az ősi Piast-dinasztia kapcsán, Piast-királynak hívtak minden utánuk következő, lengyel nemzetiségű uralkodót.

<sup>41</sup> A cári levélben megfogalmazódott Rákóczi feltételezhető terve, amibe kapaszkodott: „Különben Rákóczinak komoly érdeke fűződik a korona elfogadásához, mert ha Rákóczi elzárkózna a királyságtól - szól a cári üzenet -, úgy XII. Károlynak minden erejét felemésztené I. Szaniszló hatalmának a fenntartása, hiszen Oroszország és a vele szövetséges lengyel konföderáció ebben az esetben nem hagyhatja félbe a megkezdett háborút. Svédország Franciaország egymásra találása ilyen körülmények között képtelenség, a császár elleni közös hadakozás eleve meghiúsul. Ez pedig azzal a veszéllyel jár, hogy Magyarország védtelen marad a császárral szemben. Ellenkező esetben, az új lengyel király megválasztása Svédországot rádobbent arra, hogy egy protestáns király katonai erejével hatalomba juttatott bábkirálytól, a Lengyelországban mindenütt gyűlölt I. Szaniszlótól meg kell vonnia a

közbeszólt a svédek újbóli támadása, hiszen XII. Károly nem nézhette tétlenül a szervezkedő sandomierzi konföderáció és a cár ténykedését, illetve II. Ágost újbóli feltűnését sem.

A cárnak azonban messzebb kellett tekintenie, mint a lengyel királyválasztás. Diplomáciai hadjáratba kezdett Európában, szövetségeseket keresett. Feltehetően mindegy volt, hogy a végeredmény egy orosz-svéd béke, vagy egy svédellenes liga lesz, a legfőbb cél az volt, hogy elkerülje Oroszország elszigetelődését, ami komoly veszéllyel fenyegetett, hiszen mint írtuk, a nemzetközi diplomácia meglepően rövid idő alatt fogadta el I. Szaniszló jogát a trónra, miután II. Ágost lemondott. Ezzel az aktussal az európai nagypolitika lezártnak tekintette a lengyel válságot.

Az orosz cár levélben fordult a német-római császárhoz I. Józsefhez, mint a szász választófejedelem II. Ágost urához, de I. Frigyes (Friedrich I, Hohenzollern-dinasztia, 1701–1713) porosz királyhoz és IV. Frigyes (Frederik 4., Oldenburg-dinasztia, 1699–1730) dán királyhoz. Sőt, még XI. Kelemen (Clemens PP. XI., 1700–1721) pápához is, akitől azt kérte, ne ismerje el I. Szaniszló királyságát, s meggyőzősképpen levelében azt is kiemelte, hogy a katolikus királyságot romba döntő szerződés, a protestáns XII. Károly nyomására jött létre. A pápa elismerte az orosz cár felvetését, de a kérésének teljesítéséért a római katolikus hit szabadgyakorlását kérte Oroszországban, illetve kolostorok és iskolák felállítását. Mindez olyan kérés volt, amit a cár nem teljesíthetett, hiszen jól látta, a közel egy évszázada kiújuló vallásháború a keleti és nyugati kereszténység között már rengeteg kárt okozott Lengyelországban. Ennek a „frontvonalát” áthelyezni orosz földre, nagyon veszélyes lett volna. Ugyanakkor a pápa válasza lehetőséget biztosított a további tárgyalások folytatására.<sup>42</sup>

## **Az újabb svéd hadjárat**

1707 őszén XII. Károly seregével elhagyta Szászországot, és ismét Lengyelországba vette az irányt. Ezzel a lépéssel, végső soron megghiúsította a lengyel királyválasztást, amin a sandomierzi konföderáció és az orosz cár dolgozott. I. Péter számára bár fontos volt a mielőbbi királyválasztás, innentől mégis jelentőségét veszítette, ugyanis az elsődleges feladat a védelem megszervezése volt. A lengyel nemesség támogatása különben is csökkent, hiszen a svéd hadigépezet újbóli beindulását látva inkább a kivárás politikájára rendezkedtek be. A

---

támogatását. Következésképpen, békét kell kötnie Oroszországgal és az új lengyel királlyal, azaz a franciáknak is elfogadható Rákóczi-val. Oroszország és az új király irányította Rzeczpospolita együttműködése végső soron Bécsset is engedményekre szorítja mind a magyar, mind az erdélyi problémák megoldásában.” Gebei: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. 2007. 269.

<sup>42</sup> Gebei Sándor: A kora-újkori „vasbirodalom”. Svédország, 1617-1721. In: Eszmék, forradalmak, háborúk. Vadász Sándor 80 éves. ELTE BTK, Budapest, 2010. 189-190.

szász földön állomásoztatott és kipihent svéd hadsereg elkezdte felvonulását az orosz ellenőrzés alatt álló lengyel területek ellen.<sup>43</sup>

A nyugati területek végig I. Szaniszló kezén maradtak, míg Varsó időközben orosz kézre került. Ezt a svéd sereg közeledtével kezdték kiűriteni. Egy év elteltével ismét felmerült II. Ágost neve az „orosz táborban” mint lehetséges régi/új király. De nem csak a lengyelek, hanem az orosz cár részéről is. Golovkin (Гавриил Иванович Головкин)<sup>44</sup> kancellár beszámolója szerint lengyel részről ketten már felvették a kapcsolatot a volt királlyal, a visszatérés kapcsán. Ezt azonban már megelőzte egy I. Péter általi felkeresés, amelyben a visszatérés fontosságára hívta fel „rég barátja” figyelmét. Ennek oka Péter részéről nem más volt, mint hogy a támadásba lendülő svédek ellen jó helyzetben volt a Szász Választófejedelemség, ahonnan hátba lehetett volna támadni a felvonuló svéd erőket. Ennek a lehetőségével II. Ágost is tisztában volt, és őszintesége illetve vélhetően engesztelése jeléül adatokat szolgáltatott ki az orosz cárnak, a nemrégiben még országában állomásozó svéd hadsereg méreteiről.<sup>45</sup>

Felmerült az 1704-ben megalakult sandomierzi konföderáció elvei feladásának lehetősége. A Rzeczpospolita jövője eldöntődni látszódott. A két fő ellenfél, XII. Károly és I. Péter és táboraik végső, mindent eldöntő csatára készültek. A konföderáció mint eszme hanyatlóban volt, a három éves működése alatt sem tudta azt a célt elérni, amiért létrejött. Most pedig már fel is merült, hogy célját megtagadva, egyszerűen csak felbomlik. Ennek komoly jele volt Stanisław Morsztyn sandomierzi vajda nyílt felszólalása I. Szaniszló mellett.<sup>46</sup>

Az eddig türelmesen és elnézően politizáló I. Péter félrerakhatta az egyezkedő és kiváráó taktikát, katonai erővel tehetett volna rendet, hiszen mint látszik a lengyel alkotmány tiszteletben tartásával az országban soha nem lesz rend (még olyan „látszat rend” sem, amit I. Péter ideálisnak tarthatott). A cár azonban ahelyett, hogy nekifeszült volna a közeledő svéd seregnek (tanulva korábbi hibáiból) szervezett visszavonulást hajtott végre, raktárról-raktárra,

---

<sup>43</sup> Az 1706-os szászországi bevonulással a svéd király „ellenségét a biztonságosnak gondolt hátszágától, az utánpótlás bázisától fosztotta meg, miközben nélkülöző hadseregéről bőkezűen gondoskodta a szászországi városok (Drezda, Lipcse, Königsstein stb.)... Nyugodt téli szállás és kiegyensúlyozott ételmezés várta a megszálló svéd katonaságot, amiért cserében XII. Károly vasfegyelmet követelt meg katonáitól. Halálbüntetés várt azokra, akik fosztogatásra, rablásra adták a fejüket, a közrendre svéd rendőrség vigyázott.” Gebei: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. 2007. 243-244.

<sup>44</sup> Golovkin a péteri közigazgatási reformokat követően, 1709-től az első kancellárja lett Oroszországnak.

<sup>45</sup> II. Ágost által továbbított adatok szerint mintegy 22.500 lovas és 18.000 gyalogos állt a svéd király rendelkezésére, ezenkívül Posenben épp toborzást tartottak („Francia ezred”), illetve tervben volt még egy téli, 20.000 fős kontingens felállítása. A tüzéséget 30 ágyú alkotta, illetve további 14-et éppen szállítottak a sereghez. Gebei: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. 2007. 303-305.

<sup>46</sup> Gebei: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. 2007. 306-307.

míg XII. Károlyt hajszolta a rögeszméje: ameddig „ki nem veti országából, s mást nem teszen helibe [helyébe], nem fog nyugodni.”<sup>47</sup>

A svéd hadjárat ezúttal tragikusan végződött. XII. Károly talán a korábbi sikereitől megrészegülve vakmerően üldözte a visszavonuló orosz seregeket. Végzetesnek bizonyuló hibát azonban akkor követett el, amikor nem várta meg az északi svéd seregeket vezető Löwenhaupt (Adam Ludwig Lewenhaupt)<sup>48</sup> tábornokot az utánpótlással, hanem nagy meglepetésre déli irányba, a kozákok felé indult. Az egyedül maradt északi sereget az oroszok nagyobb nehézség nélkül legyőzték, a 16 ezer fős had kétharmada és egész utánpótlása odaveszett. Talán ekkor még nem vált a svéd király számára világossá, de katlanba került, elszigetelődött seregével. Feltehetően mindent egy lapra tett fel (mint annyiszor a nagy hadvezérek), miszerint az ukrainai kozákság segítségével felszabadítja a térséget, majd az ő erőforrásaikra támaszkodva támad Oroszországra. Mivel a török határ is közel volt, így tőlük is remélhetett segítséget egy oroszellenes hadjáratához. Több évszázados távlatban úgy véljük, hogy a terv nem volt rossz. Ha az említett forgatókönyv valósul meg, akkor az orosz cár nagyon nehéz helyzetbe került volna, hiszen 3 sereggel találta volna szemben magát a déli fronton. A terv első részéhez a kozák hetman, Ivan Mazepa megnyerésére volt szükség.<sup>49</sup>

## **Az orosz cártól a svéd királyig - Mazepa „árulása”**

Mint azt már írtuk, a bal parti kozák hetman, a híres/hírhedt Zaporozsje Had vezetője mondhatni vazallusi állapotban volt az orosz cárral. Ezt minden bizonnyal ő maga is így gondolta, sőt még büszkén is vállalta. Mindezt azonban egy szerződéses elv alapján amelyet az 1654-es perejaszlavi egyezményre vezettek vissza. Ennek értelmében I. Alekszej (Алексе́й I., Romanov-dinasztia, 1645–1676) cár, és minden cár-utód garantálta a Zaporozsje Had kiváltságait, bizonyos esetekben katonai védelmet is nyújt, és ezekért cserébe a kozák had szintén katonai támogatást nyújtott.

I. Péter egyre kevésbé fordított rájuk figyelmet, sőt mi több, kilátásba helyezte a kozákság hagyományos hadviselésének megszüntetését: tervben volt a kozák hadak beolvasztása a reguláris orosz hadseregbe. Ez volt az, ami egyre inkább eltávolította a hetmant és az orosz cárt egymástól. 1705-ben I. Szaniszló már felvette a kapcsolatot Mazepával, hogy álljon az ő oldalára a cárral szemben, de akkor ezt még elutasította. Miután 1707-ben

---

<sup>47</sup> Az orosz haditanács rájött, hogy a svédekkel sokkal több esélyük van orosz földön háborúzni, ezért döntöttek a türelmes visszavonulás mellett. Visszavonulás közben a földet felégették, ami demoralizálta és legyengítette a svéd sereget. A szászországi pihenés előnye rövid idő alatt semmisé lett, míg az orosz sereg harci értékéből nem vesztett jelentős mértékben. Gebei: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. 2007. 308-309.

<sup>48</sup> Svéd hadvezér, ő vezette 1707-ben az utánpótlást szállító sereget a svéd király támogatására.

<sup>49</sup> Font - Krausz - Niederhauser - Szvák: Oroszország története. 1997. 231-232.

ismertették vele a cár akaratát, miszerint a Zaporozsje Hadat kiveszik a keze alól - és Mensikov ideiglenes parancsnoksága alá helyezik - bizonyára minden türelme elfogyott a hetmannak. A végső dőfés mégis az volt a cár részéről, amikor a svéd király seregével az ukrainai területek felé tartott, Mazepa segítségkérése ellenére magára hagyta. Ezután döntött úgy a hetman, hogy a perejaszlavi egyezmény érvényét vesztesse, a másik fél nem tartotta magát rendelkezéseire.<sup>50</sup>

1708. február 11 és március 8. között titkos tárgyalásokra került sor, melyeknek értelmében a svéd király az egyik vajdaság északi részét megkapja, míg az ukrán hetman segítségnyújtási kötelezettséget vállal egy esetleges orosz svédellenes támadásban, és ellátja a svéd hadakat.<sup>51</sup> A haditerv szerint a svédek Moszkvára rontottak volna, amit természetben támogatnak a kozákok. Ez azonban nem következett be, hiszen mint tudjuk, a svéd hadak délre, Ukrajna irányába indultak. Ez meglepte Mazepát is, így a hadszíntér áthelyeződött az ő „országára.” „1708. október 24-én a kozák sztarsina döntött a svéd szövetség mellett, majd két nappal később kb. tizenötezer kozákjával az élen, Mazepa elindult XII. Károly táborába.”<sup>52</sup>

Mint később kiderült, az átállás nem volt megszervezve, sokan nem is voltak vele tisztában. Ezen kívül az egyszerű nép az idegenek ellen könnyebben volt felbujtható, mint az egyébként „rokon oroszok” ellen. Még ezen év végén tartott Hluhivi Rada az orosz cár mellett döntött, Mazepát kiátkozták és árulónak bélyegezték. A történelem innentől kezdve hosszú ideig megbélyegezte Iván Mazepát, holott ő minden bizonnyal népe szabadságát és függetlenségét tekintette a legfontosabbnak. Az ő hetmansága alatt érte el határát a perejaszlavi egyezmény. Mindkét fél a kezdetektől úgy értékelte, hogy a másik elfogadja az ő nézeteit, ezért cserébe némi engedményt tett (az orosz cár az abszolutista kormányzásából, a kozákok pedig engedtek reformokat bevezetni). Ez az „elnéző politika” azonban fél évszázad múltán megszűnt. I. Péter cár politikájába nem fért bele az ekkora autonómiával rendelkező kozákság, míg a kozákok életvitele nem volt integrálható konfliktus nélkül, az orosz társadalomba. Mazepa árulása és bukása után az ukrán autonómia hanyatlásnak indult, a Zaporozsje Had elvesztette jelentőségét, szinte teljesen meg is szűnt.<sup>53</sup>

---

<sup>50</sup> Font - Varga: Ukrajna története. 2006. 144-145.

<sup>51</sup> Egészen idáig, az orosz seregeknek volt egyfajta éléskamrája a gazdag ukrainai gabonatermés és sertésállomány. Ezt az utánpótlást kívánta kihasználni a svéd király. Font - Varga: Ukrajna története. 2006. 144.

<sup>52</sup> Font - Varga: Ukrajna története. 2006. 145.

<sup>53</sup> Mazepa meghurcolása még több mint egy évszázaddal később is folytatódott. 1869-ig minden nagyböjt első vasárnapján Oroszország összes ortodox templomában megismételték Ivan Mazepa háromszoros kitagadását, és noha ezt mára már elhagyták, a kiközösítés mind a mai napig fennáll. Font - Varga: Ukrajna története. 2006. 142-147.

## Az orosz fordulat

A svéd király idegen, ellenséges földön bolyongott 30 ezres seregével, melyhez ugyan csatlakozott még Mazepa, de utánpótlás hiányában a nagyobb létszám csak tehernek bizonyult. A végső küzdelemre 1709. június 27-én került sor, *Poltavánál*.<sup>54</sup> A csata orosz győzelemmel végződött, maga a svéd király is alig tudott török földre menekülni. I. Péter azonban elkövette ugyanazt a hibát, amit 9 évvel korábban most legyőzött ellenfele Narvánál. A győztes csata után nem üldözte a megmaradt seregeket, és a menekülő királyt. A cárt azt gondolhatta, hogy ezzel a győzelemmel már hamarosan véget ér a lassan egy évtizede tartó háború, ezért inkább hazasietett és óriási ünneplésbe kezdett, ahova meghívta a legyőzött és foglyul ejtett svéd tábornokokat is. A végső leszámolás elmulasztása azonban még további egy évtizedig elhalasztotta a háború befejezését.<sup>55</sup>

I. Szaniszló király a poltavai vereség után svéd királlyal maga is az Oszmán Birodalomba menekült. Közben az orosz cár megbocsájtotta II. Ágost altranstadti árulását, és támogatta a lengyel trónra való visszatérését, amivel végső soron a lengyel nemesség jelentős része is kiegyezett. A támogatóját veszített Szaniszlónak már nem volt maradása az országban. XII. Károly Törökországból mint régenst, Svédországba küldte, hogy az országot készítse fel a háború folytatására. Seregeket is vezetett Pomeránia földjén, de sikereket nem ért el. Valószínűleg önbecsülését és hitét elhagyva tért vissza Törökországba XII. Károlyhoz, hogy elfogadtassa vele lemondását a lengyel trónról, a svéd király azonban meggyőzi ennek ellenkezőjéről. Így királyságnélküli királyként éli életét svéd pénzen, hogy egy rövid epizód erejéig még szerepet vállaljon majd a lengyel örökösödési háborúban.<sup>56</sup>

Amíg a svéd király igyekezett a törököket oroszellenes lépésre rábírní, addig I. Péter maga vette kezébe sorsának alakulását. Az északi sikereken felbuzdulva úgy értékelte, hogy eljött az ideje a törökökkel való leszámolásnak. Terve nem volt kisebb, mint a Balkánon élő ortodox lakosság fellázítása majd felszabadítása a török iga alól. A lépés eleve aggasztónak tűnhetett, hiszen az oroszoknak a lengyel belügyekbe való beavatkozási jogát talán elnézték a nagyhatalmak, de a Balkánon való hódítás nyíltan sértette a Habsburgok érdekét.

1710 novemberében az orosz sereg megindult Moldva és Havasalföld felé. A hadjárat azonban nem bizonyult hosszú életűnek, ugyanis még Moldva határában, a *Prut* folyónál a jóval nagyobb török sereg bekerítette és megsemmisítette az orosz haderőt. Legalábbis tette

---

<sup>54</sup> Gebei: A kora-újkori „vasbirodalom”. Svédország, 1617-1721. 2010. 190-191.

<sup>55</sup> Tarján M. Tamás: 1709. június 27. Poltava. In: Rubiconline [http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1709\\_junius\\_27\\_a\\_poltavai\\_csata/](http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1709_junius_27_a_poltavai_csata/) (letöltve: 2014-11-04)

<sup>56</sup> Gebei: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. 2007. 320-321.

volna, ha a cár egyik diplomatája nagyszerű képességeivel meg nem menti a helyzetet. A hadiállás alapján joggal félhetett Péter, hogy minden eddigi szerzeményét (legfőképpen az északi, Balti területeket) elveszti a csata után. Egyetlen városhoz ragaszkodott: Pétervárhoz. A többi már hajlandó lett volna feladni. Azonban Safirov valószínűleg tekintélyes mennyiségű arannyal és egyéb értékes holmival a helyzethez képest igen kedvező békét kötött a törökkel. Az azovi erődítményeket ugyan át kellett adnia a törököknek, de a Balti foglalatásokat megtarthatta, ami felülmúlta a cár várakozását, hiszen attól tartott, hogy a sikertelen háború sokkal nagyobb áldozatot fog követelni. Az áldozat azonban hosszútávon mégis óriási volt, egy évszázados politika dőlt el: a déli szerzeményt<sup>57</sup> feláldozta az északiért. Ettől kezdve I. Péter inkább az északi területek megerősítésén és biztosításán dolgozott.<sup>58</sup>

## Poltava után

A poltavai csata után a lengyel helyzet konszolidálódott, egy királya volt az országnak. II. Ágost hálával tartozott a cárnak, amiért másodszor is a lengyel trónra segítette. Mind az első, mind a második alkalommal a német-római császár és az orosz cár volt a legfőbb támogatója (1696-os első megválasztásakor még I. Lipót és I. Péter, míg a második 1709-es „visszafogadásánál” már I. József és I. Péter). A megbékélést egyébként jelentősen elősegíthette XI. Kelemen pápa közbelépése, aki feloldozta II. Ágostot az 1706-os esküje alól.<sup>59</sup> Az orosz cár számára azonban még nyomósabb érv lehetett, az állam által megkövetelt érdek. Ezt bizonyítja, hogy mikor I. Frigyes porosz király Lengyelország felosztásáról szóló tervvel kereste meg az orosz uralkodót, azt visszautasította. A Nemesi Köztársaság ugyanis ebben az állapotában szolgálta a leginkább I. Péter jövőbe néző terveit. Sem a felosztás, sem a belső rend megerősödése (tehát saját befolyásának csökkenése) nem volt érdeke, ezért következetesen II. Ágost hatalmának megszilárdítására indított terveit is ellenezte és gátolta.

Nagy Péter számára már feltehetően uralkodása kezdetén világos volt, hogy ha valakinek, akkor neki, mint az orosz cárnak joga (sőt, talán kötelessége is) rendezni a lengyel anarchia okozta válságot. A Nemesi Köztársaságban zajló eseményeket, ha tisztán nem is

---

<sup>57</sup> Azov várát 1696-ban foglalta el, ami az első lépés volt a Fekete-tengerre való kijutásnak. Gebei: Egy sztereotípiák nyomában: oroszellenesség a 18. századi Lengyelországban. In: Aetas 2003. 3-4. sz.

<sup>58</sup> Font - Krausz - Niederhauser - Szvák: Oroszország története. 1997. 232-233.

<sup>59</sup> Gebei Sándor feltételezi, hogy II. Ágost a pápai feloldozást Keresztély Ágost, esztergomi prímás érsek révén nyerte el. Ezt nem bizonyítja, de megerősíteni látszik, hogy a lengyel koronáért jelentkező, akkor még csak szász választó, ugyancsak ennél a Keresztély Ágostnál - akivel egyébként rokoni kapcsolatban is volt - vette fel katolikus hitet. Jelen dolgozatunkban erre választ nem tudunk adni, de mindenképpen érdemesnek tartjuk a kérdéssel való további foglalkozást. Gebei Sándor: II. Rákóczi Ferenc és a szepességi lengyel sztaroszt, Teodor Lubomirski kapcsolata. In.: „...nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni.” Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére. Szerk.: Gebei Sándor, ifj. Bertényi Iván, Rainer M. János. Eger, Líceum Kiadó, 2011. 58.

látták a környező országok uralkodói, a zűrzavart bizonyosan érzékelték. I. Péter azonban személyesen is megtapasztalta a mentalitást, amely a 18. század eleji helyzethez vezette a lengyeleket: mint azt már írtuk, II. Ágost lemondása után az orosz cár személyesen érkezett lengyel földre, hogy kezébe vegye a helyzet irányítását.

A külföldi királyjelölteken kívül ugyanúgy igyekezett a hazai nemesség körében is számára megfelelő uralkodót találni. Olyat, aki később hálából, lekötelezettje lett volna, de nem várt ellenállásba ütközött. „A lengyel „köztársaságpártiak” egyenlő félként akarták kezelni az orosz cárt. Ezek az emberek nem kértek sem a megvesztegetésből, se a parancsokból. Az egyik mágnás azzal utasította vissza a felajánlott koronát, hogy „nem lesz a cár bolondja”. Mások a cár drága ajándékaira válaszul még drágább ajándékokat küldtek neki viszonzásul.”<sup>60</sup> Ebből lett nyilvánvaló a cár számára, hogy határozott lépésekkel kell megerősíteni – a tőle egyébként már függő - Wettin-dinasztiát, de úgy, hogy az se II. Ágostnak, se a lengyel nemességnek ne legyen se előnytelen, se túl előnyös. Tulajdonképpen a cár szerette volna fenntartani az anarchiát oly módon, ami még biztosítja számára a fennhatóságot. Ehhez különböző „látszat eredményeket” engedett meg mindkét fél (király ill. nemesek) számára: orosz diplomaták elérték Ágostnál, hogy vonja vissza szász seregeit a lengyel földről, míg a szejm vállalta, hogy korlátozzák a köztársaság bevételeinek és hadseregének nagyságát. Emellett még a cár is garanciát vállalt, hogy a feltételek biztosítása érdekében, állandó alkotmányt fektetnek le.<sup>61</sup>

Ezekkel a lépésekkel a két szembenálló fél méregfogát húzta ki, ami egyúttal szabad teret is biztosított az orosz cárnak. Mindez az 1717. január 30-iki *néma szejmen* lépett életbe. A lengyel törvényhozás életében sem előtte, sem utána nem volt még ilyen rövid szejm. A szejmet megelőzően ismertették a fent említett megállapodást, majd megeskették a megjelent nemességet, hogy vita és ellenvetés nélkül elfogadják azt. Egy ellenérv vagy felszólalás sem hangzott el. Ebben bizonyára a legnagyobb szerepet, a szejmet körülfogó orosz sereg játszotta. Ezúttal tehát a *liberum veto*<sup>62</sup> nem sietett segítségére a lengyel törvényhozásnak,

---

<sup>60</sup> Davies: Lengyelország története. 397.

<sup>61</sup> „Megtiltották az uralkodónak, hogy a perszónáluniót reálunióvá alakítsa át; követelték, hogy a szász hadsereg 1200 testőr kivételével hagyja el Lengyelországot; hatnál több miniszter, illetve főtisztviselő számára nem engedték meg, hogy a király mellett tartózkodjon; a szász hivatalnokoknak megtiltották, hogy a lengyel kül- és belpolitikával foglalkozzanak; nem engedték meg, hogy az uralkodó 3 hónapnál hosszabb ideig tartózkodjon Szászországban, s távollétében Lengyelország sorsát érintő döntéseket hozzon.” II. Ágost sikerei: sikerült esküre köteleznie a hetmanokat, korlátozta a szejmiek autonóm jogait, engedélyhez kötötte a konföderációk alakítását és adót szavaztatott meg a hadseregre. Ring: „Lengyelországot az anarchia tartja fenn?” 2001. 152-153.

<sup>62</sup> Andrzej Walicki tolmácsolásában a hírhedt liberum veto az alábbiak szerint hangzik: „arra volt jó, hogy a közösséget érintő döntéseket egyhangúlag kelljen elfogadni, és hogy véleménykülönbség esetén a kisebbségnek el kelljen ismernie, hogy tévedett, ne legyen elég egyszerűen alárendelnie magát a többség akaratának...” Szokolay: Lengyelország története. 1997. 59.

holott valószínűleg most - talán első alkalommal - szükség lett volna rá.<sup>63</sup> I. Péter beavatkozásával tehát nem csak hatni tudott a Nemesi Köztársaság belpolitikájára, hanem túlzás nélkül állíthatjuk, hogy saját érdekei szerint irányította azt.

A nagy északi háborúban jelentősebb erőket mozgósító felek már csak a svédek és az oroszok voltak. Seregeivel Közép-Európa térségében jelent meg, támogatva az észak-német fejedelmeket és Dániát, a svédek elleni harcokban. A hadsereg útja Lengyelországon keresztül vezetett, és noha az országot már nem érintették háborúk, az ellátásról mégis nekik kellett gondoskodniuk. A szövetséges oroszok azonban kezdtek mindinkább kellemetlenné válni a nyugati területeken.<sup>64</sup>

## A ganguti tengeri ütközet

A spanyol örökösödési háború lezárását követően, illetve Svédország poltavai veresége után Európára békésebb évek köszöntettek. A svéd-orosz háború lokális szintre süllyedt, a pruti kalandozást követően már „csak” a Balti tengeri uralom volt a tét. A szárazföldi orosz fordulatot tengeri is követte 1714. július 26–27-én, amikor az orosz flotta legyőzte a svéd tengeri erőket a Hanko-félsziget mellett.<sup>65</sup> Ez az ütközet az orosz történetírásba a Balti-tenger első jelentős – orosz részvétellel zajlott – ütközeteként vonult be, amely egyben az első jelentős orosz győzelmet is hozta. Hatással volt azonban az orosz irodalomra, de a svéd történetírásra és irodalomra is.<sup>66</sup> A tengeri győzelem a mai napig fontos szerepet tölt be az orosz történeti öntudat alakulásában. Ezt támasztják alá a későbbi állami rendelkezések, amelyek a megemlékezést hívatottak szolgálni.<sup>67</sup>

Az 1714. év elején a Balti-tengeren tartózkodó svéd flotta 29 sorhajóból (1924 ágyúval) és 5 fregattból (142 ágyúval) és egyéb kisebb hajóból állt.<sup>68</sup> A balti-tengeri orosz hadiflotta felállítására 1707-ben született program. Ez egy 39 sorhajóból (1680 ágyúval) és 6 fregattból és kisebb hajóból (300 ágyú) álló flotta felállítását írta elő, amelynek építése 1708-ban el is kezdődött, a hajógyárakban 20 sorhajó és 8 egyéb hajó alapjait tették le.<sup>69</sup>

<sup>63</sup> Davies: Lengyelország története. 397.

<sup>64</sup> Font - Krausz - Niederhauser - Szvák: Oroszország története. 1997. 233-234.

<sup>65</sup> „A félsziget után nevezték el ganguti csatának, a Hanko név ugyanis cirill átírásban vonult be a történelemkönyvekbe.” Tarján M. Tamás: 1714. augusztus 7. A ganguti tengeri ütközet. In: Rubiconline. [http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1714\\_augusztus\\_7\\_a\\_ganguti\\_tengeri\\_utkozet/](http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1714_augusztus_7_a_ganguti_tengeri_utkozet/) (letöltve: 2014-11-02)

<sup>66</sup> Кротов, Павел Александрович: Гангутская баталия 1714 года. СПб, 1996. 5-15.

<sup>67</sup> 1914-ben a 200 éves évfordulóra az orosz állam emlékérmét adatott ki, míg a 2014-es évben postai bélyeg emlékeztetett a tengeri győzelem 300. évfordulójára.

<sup>68</sup> Кротов: Гангутская баталия 1714 года. 22.

<sup>69</sup> Кротов: Гангутская баталия 1714 года. 28.

A tengeri ütközet előkészületeiről és lefolyásáról nem kívánunk bővebben értekezni, csak két fontos ténytet emelnénk ki, ami hatással volt a végeredményre. Egyrészt a vízi erőviszonyok kiegyenlítődése a század elején. Miután Oroszország elvesztette az azovi erődöt – ezáltal a Fekete-tengerre való kijutásnak egyetlen lehetőségét – a hadiflottára fordított költségeket nem kellett megosztani. A veszteségben tehát az volta a cár nyeresége, hogy innentől minden erőforrását az északi hadszíntérre összpontosíthatta. A másik, hogy az orosz hadiflotta nagy arányban alkalmazta a török elleni harcokban megismert evezős gályákat, így noha Gangutnál a svédek tűzerőben és létszámban felülmúlták az oroszokat, a jobb manőverező képességű orosz hajók adta előnyt kihasználva az új orosz flotta győzelemével biztosította a balti-tengeri hegemoniát a cárnak.<sup>70</sup>

A küzdelem ugyan nem volt *poltavai* méretű, hiszen nem a teljes flották vettek részt az ütközetben, de a háború kimenetelére gyakorolt hatása vitathatatlan. Ezt bizonyítja az ütközet már említett későbbi megítélése, ami azonban sokkal inkább utólag kapcsolódott hozzá, hiszen 1714-ben ez a győzelem nem hozta meg sem a svéd flotta megsemmisülését, sem pedig a svédek kapitulációját. Ezzel szemben Poltavánál az egyesített svéd seregek fölött arattak elsőprő, teljes győzelmet a péteri hadak. Az azonban világossá vált Európa számára is, hogy a Balti-tenger feletti ellenőrzés svéd kézről átkerült orosz kézbe, így kénytelenek voltak átértékelni kapcsolatrendszeiket.<sup>71</sup>

## A háború vége

Az északi hadszíntéren a harcok ugyan még 1721-ig folytatódtak, de a svédek nem tudtak több meglepetést okozni. 1717-ben már kilátásban volt a béke megkötése, de XII. Károly váratlan halála ezt a folyamatot lelassította. A trónon őt húga, Ulrika Eleonóra (1719-1720) követte.<sup>72</sup>

Ekkor már egész Finnország orosz fennhatóság alatt állt, és 1719-től kezdve már az oroszok Svédországba küldtek csapatokat, tengeren megközelítették Stockholmot is. A háború 1721. augusztus 30-án/szeptember 10-én a 24 pontos *nystadti békével*<sup>73</sup> zárult le, de már nem

---

<sup>70</sup> Tarján: 1714. augusztus 7. A ganguti tengeri ütközet.

<sup>71</sup> Кротов: Гангутская баталия 1714 года. 163-164.

<sup>72</sup> „Ноября 30/декабря 11 шведский король Карль XII убитъ въ Норвегш при осадѣ крепости Фридрихсгалъ выстрѣломъ, на 37 году отъ рождешя своего.— Родная его сестра Улрика Елеонора, супруга принца гессенкассельскаго, вступила 15 декабря на шведский престолъ.” Бантыш-Каменский Николай Николаевич: Обзор внешних сношений России (по 1800 год). Часть Четвертая. (Пруссия, Франция и Швеция). Москва, 1902. 215. [http://iriran.ru/sites/default/files/Bantish\\_Obzor\\_04.pdf](http://iriran.ru/sites/default/files/Bantish_Obzor_04.pdf) (letöltve: 2014-09-17)

<sup>73</sup> A szerződést aláírók: „...российской генерал-фельдцейгмейстер граф Брюс и канцелярии советник Остерман, а шведской стороны Лилиенштет и барон Штремфельт.” Ништадтский мирный договор между Россией и Швецией. <http://www.hrono.ru/dokum/1700dok/1721nishtadt.php> (letöltve: 2012.12.11.)

Ulrika Eleonóra, hanem férje, I. Frigyes (1720-1751) uralkodása alatt. A szerződő felek Oroszország és Svédország voltak, amit az aláírók névsora is elárul nekünk.<sup>74</sup>

A békeszerződés értelmében a Svéd Királyságtól Oroszországhoz került Livónia, Esztónia, Ingermanland és Nyugat-Karélia, ezáltal tehát olyan jelentős városok is, mint Riga, Revel, Narva vagy Viborg. Rövid időn belül azonban felülemelkedett ezen városokon Szentpétervár, ami egyébként ennek a szerződésnek köszönhette fennmaradását, hiszen ezzel vált biztossá az orosz tengeri kijárat.<sup>75</sup>

A győzelem következtében érzett örömeiben még rendkívüli gesztusra is futotta a cár részéről, ugyanis a legyőzött Svédországnak teljes egészében visszaadta Finnországot, a megtartott területekért pedig 2 millió ezüsttallér kárpótlást fizetett.<sup>76</sup>

A harcoló felek katonái – a Mazepa vezetése alatt svéd szövetséget választó kozákokat kivéve – teljes amnesztiát kaptak.<sup>77</sup>

Az átadott területeken vállalták a vallásszabadság biztosítását, templomok és iskolák fenntartását.<sup>78</sup>

Mindezen sikerek eredményeképpen, ha a kelet-európai térségre tekintünk, egyértelműen Oroszország lépett Svédország helyére.<sup>79</sup> Emellett Nagy Péter a gyengülő Rzeczpospolita mögött, mint védnök és a szabadságjogok védelmezője egyedül állt.<sup>80</sup>

<sup>74</sup> Niederhauser - Szvák: Romanovok. 2002. 59-60.

<sup>75</sup> „4. ...через е.ц.в. оружия от короны свейской завоеванные провинции: Лифляндию, Эстляндию, Ингерманландию и часть Карелии с дистриктом Выборгского лена, который ниже сего в артикуле разграничения означен и описан, с городами и крепостями: Ригой, Дюнаминдом, Пернавой, Ревелем, Дерптом, Нарвой, Выборгом, Кексгольмом...” Ништадтский мирный договор между Россией и Швецией.

<sup>76</sup> „5. Против того же е.ц.в. обещает в четыре недели по размене ратификаций о сем мирном трактате, или прежде, ежели возможно, е.к.в. и короне свейской возратить, и паки испражнить Великое княжество Финляндское кроме той части, которая внизу в описанном разграничении выключена и за е.ц.в. остаться имеет, так и таким образом, что е.ц.в., его наследники и последователи на сие ныне возвращенное Великое княжение никакого права, ниже запроса, под каким бы видом и именем то ни было, вовеки иметь не будут, ниже чинить могут. Сверх того хочет е.ц.в. обязан быть и обещает е.к.в. сумму двух миллионов ефимков исправно без вычета и конечно от е.к.в. с надлежащими полномочными и расписками снабденным уполномоченным заплатить и отдать указать на такие сроки и такой монетой, как о том в сепаратном артикуле, который такой же силы и действия есть, яко бы он от слова до слова здесь внесен был, постановлено и договорено.” Ништадтский мирный договор между Россией и Швецией.

<sup>77</sup> „2. Имеет еще с обеих стран генеральная амнистия и вечное забвение всего того быть, что во время продолжающейся войны с одной или с другой страны... кроме тех российских казаков, которые свейским оружием следовали...” Ништадтский мирный договор между Россией и Швецией.

<sup>78</sup> „10. Також в таких уступленных землях не имеет никакого принуждение в совести введено быть, но паче евангелическая вера, кирхи и школы и что к тому принадлежит на таком основании, на каком при последнем свейском правительстве, были оставлены и содержаны, однако ж во оных и вера греческого исповедания впредь також свободно и без всякого помешательства отправлена быть может и имеет.” Ништадтский мирный договор между Россией и Швецией.

<sup>79</sup> Kan: A skandináv országok története - Dánia, Norvégia, Svédország. 1976. 96.

<sup>80</sup> Bár még 1719-ben sor került egy hármas szerződésre Anglia, a Habsburg Monarchia és az Orosz Birodalom között, miszerint I. Péter köteles kivonni seregeit a Rzeczpospolita területéről, ez mégsem valósult meg. Sőt mi több, az ugyanezen évben megkötött (és meg is valósult) porosz-orosz szerződés kimondta, a fejlődést

# Az Orosz Birodalom születése

## A nagy északi háború értékelése

A harcok bár csak Európa északi és keleti részét érintették, hatása sokkal nagyobb volt. Míg a spanyol örökösödési háború jobbára egyensúlyt hozott Európára, addig az északi háborúnak egyértelműen egy győztese volt: Oroszország. Bár a háborút az északi szövetség értelmében három állam kezdte a Svéd Királyság ellen, jelentős előnyöket csak az oroszok értek el. Ez azzal is magyarázható, hogy a tényleges katonai terheket is a cár viselte, az orosz csapatok harcoltak szárazföldön és tengeren a svéd hadsereggel. De amíg a folytonos harcok a svédek kimerítették, az oroszok képesek voltak megszervezni az utánpótlást. A későbbi évszázadokban is ebben mutatkozik meg az orosz sereg egyik erőssége: a kifogyhatatlannak tűnő embertömegek rendelkezésre állása. De nem szabad azt hinnünk, hogy I. Péter csak erre alapozott, hiszen Gangutnál az orosz flotta nem volt számban és erőben a svéd felett. A tengeri győzelmet elsősorban az alkalmazott taktika hozta meg.

A háború kiterjedése bár regionális volt, hatása semmiképpen sem tekinthető annak. Az hadiesemények, amelyek nem csak az udvarokat, hanem a közvéleményt is foglalkoztatta, gyorsan eljutottak Nyugat-Európa jelentősebb városaiba is. Röpcédulák és újságcikkek tájékoztatták a keleti orosz sikerekről a városi polgárokat.<sup>81</sup>

## Az orosz szenátus határozata

A két évtizeden át tartó hadakozásnak egyértelműen I. Péter volt a győztese, aki nem csak területét gyarapította jelentős területekkel (Esztonia és Livónia), de immár egy tényleges birodalom uralkodója is volt, ugyanis a Szenátus még a béke megkötésének évében az „Imperator” a „Haza Atyja” és a „Nagy” címekkel ruházta fel a cárt.<sup>82</sup> Jelen dolgozatunkban nem kívánunk részletekbe menően kitérni az említett címek odaítélésének körülményeire, amelyekről egyébként Agejeva Olga, „A császári cím és a birodalom fogalma

---

akadályozó nemesi szabadságjogok fenntartását a lengyel-litván államban. Niederhauser: Kelet-Európa története. 2001. 96.

<sup>81</sup> Кротов: Гангутская баталия 1714 года. 164-166.

<sup>82</sup> „...именем всего народа Российскаго просить, дабы изволиль принять, попримеру другихъ отъ нихъ титуло: Отца Отечества, Императора Всероссійскаго, Петра Великаго.” 3840.– Октября 22. Акт поднесения Государю Царю Петру I титула Императора Всероссійскаго и наименованія: Великаго и Отца Отечества. In: Полное Собрание Законовъ Российской Имперіи (ПСЗРИ): Собрание первое: С 1649 по 12 декабря 1825 года. - СПб. : Тип. II Отд-нія собств. Е. И. В. канцелярии, 1830. - 48 т.: указ. Т. 6 : 1720-1722. - 1830. 444. <http://elibrary.ru/nodes/184-t-6-1720-1722-1830#page/448/mode/inspect/zoom/4> (letöltve: 2014-10-31)

Oroszországban, a 18. század első negyedében” című tanulmányában részletesen és mélyrehatóan értekezett.<sup>83</sup>

Bár az orosz cár császári címre való eredeztetésének történelmi előzményei komoly múltra tekintettek vissza, a konkrét előkészületek meglehetősen rövid idő alatt lezajlottak. Mint azt tudjuk, a *harmadik Róma elmélete* különösen Konstantinápoly eleste (1453) után, meghatározó vezérelve volt az orosz cároknak.<sup>84</sup> De már a Bizánci Birodalom életében is az igaz keresztény hit (ortodoxia) egyetlen őrzőjének és védelmezőjének tartották magukat a mindenkori orosz cárok. Talán ezek a beidegződött mély történelmi előzmények tették lehetővé, hogy a Szinódus amely odaajándékozta a címeket, csak az ünnepélyes kihirdetés előtt négy nappal ült össze, 1721. október 18-án. A javaslat már az első napon megszületett, amit a Szinódus és a Szenátus közös ülései és különböző protokolláris cselekmények követtek.<sup>85</sup> Végül 22-én hangzott el az ünnepélyes hármass felkiáltás, amely szentesítette a törvényt: „Vivat, vivat, vivat Péter a Nagy, a Haza Atyja, minden oroszok Cárja!”<sup>86</sup>

A *cár* kifejezés etimológiailag a germán *kaisar* vagy latin *ceasar* szóból eredeztethető, ami császárt jelent, de a nemzetközi diplomáciában inkább a királyi rangnak felelt meg. Az orosz állam népei azonban – a jobbágyoktól egészen a nemesekig – mint az Istentől kapott hatalom egyedüli birtokosát tisztelték a cár személyében, tehát minden más uralkodónál feljebbvalónak. Az orosz szenátus lépése, amely az *imperator* címet adományozta I. Péternek, elsősorban a nyugat felé tett gesztusként értelmezhető. Azzal pedig, hogy ezt nyugaton elfogadták a szerepét is – ha csak részben is, de – elismerték. A keresztény népek, de minimum az ortodox keresztények védnöke immár elismerten az orosz cár, pontosabban az orosz imperátor lett.

## Nemzetközi elismertetés

Az orosz állam birodalmi címét sikerült a 18. század közepére elismertetni minden jelentősebb európai állammal. Ez túlmutatott I. Péter életén, hiszen az 1725. évben bekövetkezett haláláig csak három állam ismerte el a birodalmi rangot, azaz az ő császári címét, de ez még csak egy 50 éves folyamat kezdete volt. Agejeva ez a folyamatot nevezi

---

<sup>83</sup> Ageeva, Olga Genieevna: Титул «император» и понятие «империя» в России в первой четверти XVIII века. In: Мир истории 5. 1999. <http://www.historia.ru/1999/05/ageyeva.htm> (letöltve: 2014-11-01)

<sup>84</sup> Szaharov, Andrej: Az orosz történelem új terminológiája. ELTE Ruszisztikai Intézet, 2000. 19-20.

<sup>85</sup> Ageeva: Титул «император» и понятие «империя» в России в первой четверти XVIII века.

<sup>86</sup> „Вивать, вивать, вивать Петръ Великий Отець Отечества, Императоръ Всероссійскій!” 3840.– Октября 22. Акт поднесенія Государю Царю Петру 1 титула Императора Всероссійскаго и наименованія: Великаго и Отца Отечества. In: ПСЗРИ: 1720-1722. 444. <http://elbib.shpl.ru/ru/nodes/184-t-6-1720-1722-1830#page/448/mode/inspect/zoom/4> (letöltve: 2014-10-31)

*tituláris küzdelemnek*<sup>87</sup>. Feltételezhetjük a mindenkori diplomáciai szokások ismeretében, hogy a cél elérése a legkülönbébb módokon történhetett, de leginkább pénzügyi és gazdasági tényezők bevonásával.

Még 1721-ben, elsőként Poroszország, majd 1722-ben Hollandia, 1723-ban Svédország, 1732-ben Dánia, 1741-ben az Oszmán Birodalom, 1742-ben Anglia és a Habsburg Monarchia, 1745-ben Franciaország és Spanyolország, végül pedig 1772-ben Lengyelország is elismerte az orosz állam birodalmi rangját.<sup>88</sup>

Míg Poroszország gyors reagálása a feltehetően reálpolitika helyes felismerésével magyarázhatjuk, hogy I. Frigyes Vilmos az újonnan szerzett porosz királyi címet a térségben erős keleti szövetséggel megerősítse, addig a Habsburg Monarchia akceptálása több kérdést is felvet. A Habsburgok maguk is császári címet viseltek, de nem saját államukban, hanem a Német-római Szent Birodalomban, ahol a császári cím (bár voltak rá törekvések, de) nem örökletes, hanem csak választott császári cím volt. Közel egy évszázaddal később, Ferenc császárt Napóleon örökletes császári cím alapítása vezeti el arra, hogy maga is megalapítsa, az egyébként történelmi előzménnyel nem rendelkező Ausztriai császári címét. A Habsburgok 1742-es elismerésében feltehetően nagy szerepet játszott az éppen zajló osztrák örökösödési háború. A császár egyben a keresztények legfőbb képviselője és védelmezője is volt, amiből a 18. századra így ismét kettő lett. A Bizánci Császárság bukásáig ez többször is konfliktushoz vezetett a római és az akkori görög császár között, de az annyiban különbözött, hogy akkor mind a két ág legitim örököse volt az ókori római császároknak. Az orosz cár, hogy a legitimitást megszerezze, a görög ág törvényes utódjának tartotta magát, a már említett harmadik Róma elmélete alapján.

---

<sup>87</sup> „Титулатурная война”. Агеева: Титул «император» и понятие «империя» в России в первой четверти XVIII века.

<sup>88</sup> Агеева: Титул «император» и понятие «империя» в России в первой четверти XVIII века.

# Befejezés

A nagy északi háború lezárását követően a régió egyértelmű vezető uralkodója a mindenkori orosz cár lett. Azonban többről volt itt szó, mint egy régió feletti uralomról. Az Orosz Birodalom ténylegesen európai nagyhatalommá vált. Az elkövetkező másfél évszázadban az orosz seregek több ízben masíroztak át Közép-Európán, de megfordultak nyugaton is. I. Erzsébet – ha rövid időre is, de – elfoglalta Berlint, II. Katalin alighanem főszerepet vállalt Lengyelország felosztásában, a Fekete-tengerre való kijutással pedig évszázados cári álmot valósított meg. A századfordulón sikerrel küzdöttek Napóleonnal, majd leverték a magyar szabadságharcot. Még ha nagy veszteségek árán is, de a katonai célkitűzéseik sikereseknek tekinthetők. Azonban nem szabad megfeledkeznünk a bevezetésben megemlített másik tényezőről sem, mely feltétlen tényezője az európai porondon való megjelenésnek.

A péteri reformok egy olyan folyamatot indítottak el, amelyek lehetővé tették, hogy az Orosz Birodalom ne csak hadsereg élén törjön be Európába, hanem a kulturális és gazdasági folyamatok nyugati mintára való átalakításával (vagy legalábbis annak megkezdésével) olyan szintre emelje az orosz államot, amely képes „belépni” is. Mint azt a bevezetőben említettük, a nagy északi háborúnál ennek a témának jóval nagyobb szakirodalma van, mindazonáltal célunk a közeljövőben egy, a jelen munkánkhoz hasonló elemző-magyarázó-értékelő összegzés elkészítése.

# Irodalomjegyzék

## Felhasznált források

Ништадтский мирный договор между Россией и Швецией.  
<http://www.hrono.ru/dokum/1700dok/1721nishtadt.php> (letöltve: 2012.12.11.)  
Полное собрание законов Российской Империи. Собрание Первое. Том VI. 1720 — 1722 гг. <http://www.runivers.ru/lib/book3130/9814/> (letöltve: 2014-07-10)

## Felhasznált szakirodalom

Агеева, Ольга Гениевна: Титул «император» и понятие «империя» в России в первой четверти XVIII века. In: Мир истории 5. 1999.  
<http://www.historia.ru/1999/05/ageyeva.htm> (letöltve: 2014-11-01)  
Бантыш-Каменский, Николай Николаевич: Обзор внешних сношений России (по 1800 год). Часть Четвертая. (Пруссия, Франция и Швеция). Москва, 1902. 215.  
[http://iriran.ru/sites/default/files/Bantish\\_Obzor\\_04.pdf](http://iriran.ru/sites/default/files/Bantish_Obzor_04.pdf) (letöltve: 2014-09-17)  
Кротов, Павел Александрович: Гангутская баталия 1714 года. СПб, 1996.  
Санин, Геннадий Александрович: История внешней политики России. XVIII век. Москва, 1998.  
Соловьёв, Сергей Михайлович: Том XIV. Глава 4. Продолжение царствования Петра I Алексеевича In.: История России с древнейших времён.  
[http://militera.lib.ru/common/solovyev1/14\\_04.html](http://militera.lib.ru/common/solovyev1/14_04.html) (letöltve: 2013.12.07.)  
Davies, Norman: Lengyelország története. Osiris Kiadó, Budapest, 2006.  
Fodor Imre: Svéd történelem magyar kapcsolatokkal a 18. századig. Nap Kiadó, 2001.  
Font Márta - Krausz Tamás - Niederhauser Emil - Szvák Gyula: Oroszország története. Budapest, Egyetemi Tankönyvkiadó, 1997.  
Font Márta - Varga Beáta: Ukrajna története. Szeged, 2006.  
Gebei Sándor: 1709. június 27. (július 8.) - Poltava. In.: Hadtörténelmi Közlemények. 2009. 4. sz.

- Gebei Sándor: A kora-újkori „vasbirodalom”. Svédország, 1617-1721. In: Eszmék, forradalmak, háborúk. Vadász Sándor 80 éves. ELTE BTK, Budapest, 2010.
- Gebei Sándor: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. Szeged, Belvedere Meridionale, 2007.
- Gebei Sándor: Egy sztereotípiá nyomában: oroszellenesség a 18. századi Lengyelországban. In.: Aetas. 2003. 3-4. sz.
- Gebei Sándor: II. Rákóczi Ferenc és a szépeességi lengyel sztarosza, Teodor Lubomirski kapcsolata. In.: „...nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni.” Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére. Szerk.: Gebei Sándor, ifj. Bertényi Iván, Rainer M. János. Eger, Líceum Kiadó, 2011.
- Kan, A. Sz.: A skandináv országok története - Dánia, Norvégia, Svédország. Kossuth Könyvkiadó, 1976.
- Niederhauser Emil - Szvák Gyula: Romanovok. Pannonica, Budapest, 2002.
- Niederhauser Emil: Kelet-Európa története. História Alapítvány, 2001.
- Niederhauser Emil: Nemzetek születése Kelet-Európában. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1976.
- Ring Éva: „Lengyelországot az anarchia tartja fenn?” ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2001.
- Szaharov, Andrej: Az orosz történelem új terminológiája. ELTE Ruszisztikai Intézet, 2000.
- Szokolay Katalin: Lengyelország története. Balassi Kiadó, Budapest, 1997.
- Szvák Gyula: Viták I. Péter reformjairól az orosz történetírásban. In: Világtörténet, 1999/ősz-tél.
- Tarján M. Tamás: 1709. június 27. Poltava. In: Rubiconline [http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1709\\_junius\\_27\\_a\\_poltavai\\_csata/](http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1709_junius_27_a_poltavai_csata/) (letöltve: 2014-11-04)
- Tarján M. Tamás: 1714. augusztus 7. A ganguti tengeri ütközet. In: Rubiconline. [http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1714\\_augusztus\\_7\\_a\\_ganguti\\_tengeri\\_utkozet/](http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1714_augusztus_7_a_ganguti_tengeri_utkozet/) (letöltve: 2014-11-02)